

Apokaliptična obzorja ekološke reforme

UVOD: OD KOD POJAV DRUŽBE TVEGANJA

Zadnje čase si je ekoalarmizem spet pridobil zelo pomembno mesto v ekoloških razpravah. Globalno ogrevanje in tanjšanje ozonskega zaščitnega sloja sta sprožila znanstvene in javne razprave, v katerih odmeva intelektualna in kulturna klima, ki je pred dvajsetimi leti spremljala objavo poročila Rimskega kluba. Če se človeštvo ne bo odločilo za usklajeno akcijo proti nevarnostim, s katerimi smo soočeni, in je ne bo izpeljalo, v dogledni prihodnosti prerokujejo uničenje zemeljskega biološkega sistema.

Kako naj razumemo ta navidez nov val ekoalarmizma? Ali smo priče samo ponovnemu oživetju starih vprašanj? Ali ta val zaskrbljenosti za okolje ne prinaša ničesar drugega kot novo podlago, na kateri se bohotno razraščajo stari konflikti? Spopadi glede globokega vpliva rasti prebivalstva, nebrzdane gospodarske ekspanzije in tehnološkega razvoja so postavili meje med Severom in Jugom na svetovni konferenci o okolju in razvoju v Riu ter tudi že pred dvema desetletjema na konferenci v Stockholmu. Ali so se morda nabrali novi znanstveni dokazi, ki utemeljujejo ponovne apokaliptične analize? Sklicujoč se na bolj prefinjene računalniške modele, vsaj nekateri trdijo, da smo stopili v novo fazo v objektivnem procesu degradacije okolja, ki dokazuje, da so napovedi Rimskega kluba vendarle pravilne.

¹ *To razpravo so glede razlike med prvim in drugim valom skrbi za okolje prav tako obširno obdelali Buttel in kolegi v več publikacijah (npr. Buttel et al., 1990; Buttel in Taylor, 1992).*

² *Ekološko ideologijo, ki je prevladovala v zgodnjih sedemdesetih letih, mnogi avtorji označujejo kot ideologijo de-modernizacije (med drugimi Tellegen, 1983; Pepper, 1984). V nasprotju z modelom sodobne družbe je ekološko gibanje postavilo v ospredje model male družbe, pri čemer je bil kot nasprotje tehnocentrizma – ideologije napredka, ukoreninjene v dobi просветljenstva – postavljen ekocentrizem, ukoreninjen v romantizmu.*

Lahko bi trdili, in midva bova v nadaljevanju to tudi storila, da sedanji ekoalarmizem ne more biti ocenjen na pravi način z uporabo teoretičnih shem in modelov, ki so na začetku sedemdesetih let povzročili porast zaskrbljenosti za okolje in bili hkrati njegova posledica. Ti modeli se izkažejo za nepriemerne ne samo zaradi močnih kritik v zadnjih dvajsetih letih (npr. Enzensberger, 1974; Feenberg, 1979; Pepper, 1984), temveč predvsem zaradi dejstva, da se svet devetdesetih let v nekaterih ključnih vidikih razlikuje od sveta zgodnjih sedemdesetih let (npr. Buttel et al., 1990; Spaargaren in Mol, 1992). Apokaliptična dimenzija sedanjega (ekološkega) stanja, kakršna se pojavlja v razpravi o okolju in kakršno prikazujejo nekateri komentatorji v razpravi o t.i. “družbi tveganja”, je drugačna od ekoalarmizma v prejšnjih, poenostavljenih neomaltuzijanskih modelih.

EKOLOŠKA MODERNIZACIJA IN INSTITUCIONALNA REFORMA

Eden od ugovorov proti ekoalarmizmu zgodnjih sedemdesetih let je bil usmerjen na negativno perspektivo akcije, ki naj bi jo izpeljali in ki je bila sestavina politike “odvrčanja apokalipse”. V poznih osemdesetih letih se je ekološka zavest razširila po vsem svetu, deloma kot sad ugodnih možnosti za akcijo, ki sta jo odprla Brundtlandino poročilo in ključni koncept, ki je postal središče ekološke debate, sprožene s tem poročilom – sonaravni (sustainable) razvoj. Toda bilo bi narobe, če bi razlike med prvim in drugim velikim valom ekološke prebujenosti skrčili na razliko med pesimizmom in optimizmom ali na razliko med negativnim in pozitivnim poljem delovanja. Če bi bil izhodišče ta vidik, bi to pomenilo neupoštevanje institucionalnih sprememb v preteklih desetletjih, ki so ekološkemu vprašanju dale nov status. Ker so te spremembe družbenega konteksta zelo pomembne za razpravo o družbi tveganja, jih bova na kratko orisala in pokazala, kako se ekološki interesi postopoma premikajo z obrobnege mesta k jedru institucionalne (re)organizacije sodobne družbe.¹

Dominantna ekološka ideologija v zgodnjih sedemdesetih letih je bila po naravi v veliki meri “kontraideologija”². Značilnosti ekološke razprave v istem obdobju ne morejo biti izločene iz družbenega konteksta, iz družbenih razmerij v istem obdobju. Družbeni kontekst v zgodnjih sedemdesetih letih je bil tak, da so interesi okolja v tej družbi imeli obrobno vlogo, če so sploh imeli kakšno. Ekološko gibanje je bilo bolj ali manj odrinjeno v položaj kontragibanja deloma tudi zato, ker so z vidika družbene reprodukcije na okolje gledali kot na nekaj “zunanjega”.

Takšno stališče do okolja, kot nečesa zunaj ali na robu establišmenta, so imeli, čeprav je to paradoksalno, tudi "etablirani" člani Rimskega kluba, ki so svoja alarmantna sporočila stresli tudi v svetovno skupnost kot predavanje *ex cathedra*.

Po prvem velikem valu ekološkega prebujenja so v sedemdesetih letih vsaj v zahodnem, industrializiranem delu sveta ekološka vprašanja dobila relativno visok in trden položaj na političnem in družbeno-kulturnem dnevnem redu. Ta proces institucionalizacije ekoloških interesov so družboslovci precej obširno obrazložili, predvsem na temelju teorij, razvitih v političnih znanostih (Dowes, Barach in Baranz, Hirschmueller). Toda bilo je že precej v osemdesetih letih, ko so okolje tudi v poslovnih krogih priznali za poseben in pomemben dejavnik. Temeljna razlika med prvim in drugim ekološkim valom je v tem, da je drugi porast zaskrbljenosti za okolje presegel koncept okolja kot zunanjega dejavnika glede na institucionalizirano organizacijo proizvodnje in potrošnje. Tako so ekološki interesi postali institucionalizirani znotraj ekonomske sfere in ta proces je postal glavni predmet proučevanja teorije ekološke modernizacije, ki jo je najprej razvil Joseph Huber (1982, 1985 in 1991) in ki so jo razširili drugi (Janicke, 1988; Simonis, 1989; Spaargaren in Mol, 1992; Weale, 1993). Ekološka modernizacija se uporablja kot teoretični koncept za analizo transformacije osrednjih institucij sodobne družbe znotraj okvirov sodobnosti z namenom, da bi se ekološka kriza razrešila. Huberjev predlog glede ekološkega preobrata in prehoda industrijske družbe v ekološko racionalno organizacijo proizvodnje in porabe je zasnovan na teoriji spreminjajočega se odnosa med gospodarstvom in ekologijo. Ekonomizacija ekologije, med drugim tudi z uporabo ekonomskih mehanizmov kot so ekološki davki, ocena naravnih dobrin, ter ekonomske stimulacije za ekološko proizvodnjo in potrošnjo, vodi k ekologizaciji ekonomije, kar ima dalekosežne učinke na organizacijo proizvodnje in potrošnje, posledično pa tudi na institucionalno organizacijo sodobne družbe. Ta prehod in ekološki preobrat sta po Huberjevem mnenju zelo odvisna od sodobne tehnologije, le-ta pa ju obenem tudi olajšuje. Sodobna tehnologija omogoča prihajanje ekološkega preobrata, ker označuje konec obdobja nespecifične ekonomske rasti in rezultat tega bo nič manj kot ekološka rekonstrukcija institucionalne organizacije sodobne družbe. Huber poudarja, da ta proces rekonstrukcije nima nič opraviti z destrukcijo ali razgrajevanjem institucij sodobne družbe. Nasprotno, to je proces progresivne modernizacije sodobne družbe in njenih struktur: "Vse poti, ki nas vodijo iz ekološke krize, so poti, ki nas vodijo naprej v moderno družbo" (Huber, 1982).

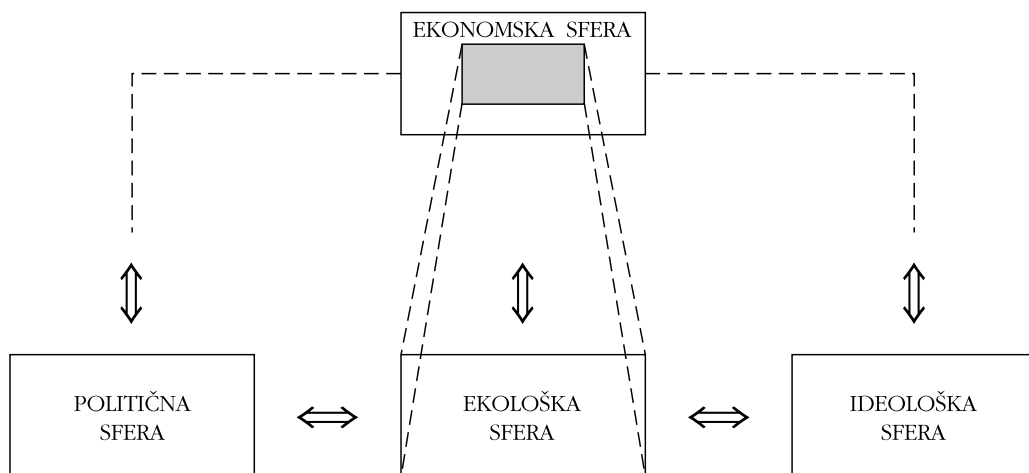
Na nekem drugem mestu sva predstavila interpretacijo tega procesa, v katerem so ekološki interesi postali neodvisni od

³ Razviti so drugi koncepti, ki vsebujejo temeljno razumevanje istih procesov osamosvajanja ekološke sfere. Koncept ekološke rabe prostora, ki ga je najprej razvil nizozemski ekonomist Opschoor (1987; 1992), prav tako analizira sodobne in potrebne institucionalne spremembe z ekološkega stališča. Koncept opozarja na omejene količine naravnih razpoložljivih dobrin – v danem času in prostoru, kar usmerja procese družbene proizvodnje in reprodukcije.

političnih in ideoloških interesov na eni strani (prvi ekološki val) in od ekonomskih interesov na drugi strani (drugi ekološki val). Po najini interpretaciji se ta proces razvija v avtonomno ekološko sfero, ki ima svoje lastno, specifično področje in racionalnost v primerjavi s politično, kulturno in ekonomsko sfero (Spaargaren in Mol, 1991). Ta proces vse večje neodvisnosti ekološke sfere je ponazorjen na 1. sliki. Sfere, naznačene na 1. sliki, naj se ne razlagajo kot področja v družbi, ki bi se dala določiti empirično, temveč prej kot analitična opredelitev. Razlikovanja v sferah pomenijo potrebo in možnost, da se na sodobne institucije in družbeno prakso gleda s specifičnega, ekološkega zornega kota. Trditev, da je okolje postalo osrednji dejavnik v družbeni reprodukciji, pomeni tudi spodbudo za proučevanje, koliko je ekološko racionalna akcija institucionalizirana v osrednjih sodobnih družbenih institucijah. Glavni cilj je analizirati, koliko so specifična pravila in dobrine artikulirane za ekološko racionalno proizvodnjo in reprodukcijo³.

Pri ekonomskih interesih in ciljih na okolje ni več mogoče gledati kot na stvar parcialnega interesa ali kot na zunanji pogoj tudi zato ne, ker je doseglo svoj lasten zagon. Ta prehod k neodvisni ekološki sferi mnogi avtorji opisujejo kot obrat plime, kot prehod v fazo ekološke modernizacije sodobne družbe.

Z ustvarjanjem konceptualnega prostora za (relativno) avtonomno ekološko sfero je okolje postavljeno v središče sociološke teorije in misliva, da bo sociologija okolja od te konceptualne obogatitve imela korist. Posledice so daljnosežne in o njih v tem

Rastoča neodvisnost ekološke sfere

prispevku ni mogoče razpravljati obširno. Toda da bi se izognili nesporazumu, naj nama bo dovoljena pripomba. S postavitvijo ekološke sfere v enakovreden položaj z ekonomsko, politično in kulturno sfero postaja ekološka racionalnost med drugim enaka ekonomski racionalnosti. Toda to ne pomeni, da se ekološka racionalnost obravnava kot del končne in dominantne racionalnosti, kot na to gledajo Dryzek (1987) in drugi.

Končava lahko z ugotovitvijo, da prehod od negativnega polja aktivnosti pri uresničevanju "politike preživetja" do pozitivne perspektive "sonaravnega razvoja" ni bil nekakšna izolirana, avtonomna sprememba kulture, temveč je to bil pojav, podprt tudi z institucionalnimi spremembami, katerih posledica je, da je interes okolja postal osrednji dejavnik v družbeni reprodukciji.

ULRICH BECK O EKOLOŠKIH TVEGANJIH IN REFLEKSIVNI SODOBNOSTI

Z objavo knjige *Risikogesellschaft* (1986) se je nemški sociolog Ulrich Beck radikalno umaknil od ideje preobrata, ki je rešitev ekoloških problemov postavljala v okvire sodobnosti. Za formalnimi podobnostmi, ki jih lahko pokažemo med Huberjevimi in Beckovimi analizami, ni velike razlike v njihovih ocenah sedanjih procesov družbenih sprememb.

Poglejmo najprej na formalne podobnosti. Beck je, enako kot Huber, usmerjen na glavne transformacije institucionalnega tkiva sodobnosti. Enako kot Huber tudi on kavzalno povezuje institucionalno transformacijo z naraščajočim pomenom ekoloških vprašanj v sodobni družbi. Končno ostaja vtis, da se oba avtorja strinjata o časovnem okviru prehoda. Konec obdobja gospodarske rasti (Huber), v katerem je vladala logika distribucije materialnega bogastva (Beck), lahko pojmuje kot konec sedemdesetih let. Ali kot piše Beck:

"V Zvezni republiki (Nemčiji) smo na začetku te transformacije – to je moja teza – prav gotovo že od sedemdesetih let. (...) *Ne živimo še* v družbi tveganja, toda *ne živimo več* v distribucijskih konfliktnih družbah pomanjkanja."⁴ (Beck, 1986: 27)

Toda od tod naprej je vseh podobnosti konec. V skoraj vsakem drugem pogledu je analiza Ulricha Becka o prehodu od "enostavne sodobnosti" v "refleksivno sodobnost" ali od industrijske družbe v družbo tveganja v popolnem nasprotju s teorijo ekološke modernizacije. Medtem ko ekološka modernizacija poudarja pomemben prispevek sodobne tehnologije k ekološkemu preobratu, je Beckovo stališče do možnega prispevka znanosti in tehnologije pri obvladovanju ekoloških problemov zelo skeptično in celo negativno. Beck orisuje družbo tveganja

⁴ *In der Bundesrepublik stehen wir – das ist meine These – spätestens seit den siebziger Jahren am Beginn dieses Übergangs. (...) Wir leben noch nicht in einer Risikogesellschaft, aber auch nicht mehr nur in Verteilungskonflikten der Mangelgesellschaften.* – "V Zvezni republiki smo – to je moja teza – vsaj od sedemdesetih let na začetku tega prehoda. (...) *Ne živimo še* v družbi tveganja, pa tudi *ne več* samo v delitvenih spopadih družb pomanjkanja."

⁵ *Odnos med tema dvema pomembnima razvojnima tokovima v današnji zahodni družbi Beck poudarja le v omejenem obsegu. Občutki bojazni in ogroženosti se lahko povečajo verjetneje zaradi medsebojnega vpliva mehanizmov individualizacije ob razpadu tradicionalnih institucij družbene integracije, kot sta družina in razred, in zaradi vse večje rastoče odvisnosti posameznikov od sodobnih institucij, kot sta znanost in tehnologija.*

⁶ *Čprav so razlike med družbeno-ekonomskimi skupinami (ali razredi) v zahodnih družbah ostale v glavnem nedotaknjene, je delitev bogastva izgubila svoj pomen kot glavni predmet razprave v družbenem boju in organizaciji zaradi tako imenovanega "Fahrstuhl Effekt" ("Učinek vozilnega stola"): splošnega povečanja blaginje v zahodnih družbah.*

celo kot apokaliptično prihodnost, kot družbo z negativnim procesom distribucije ekološkega tveganja. Kar zadeva omenjene vidike, Beckova diagnoza in ocena nedavnih družbenih sprememb v sodobni družbi, ki so jih povzročili ekološki problemi, popolnoma nasprotuje teoriji ekološke modernizacije. To pa seveda sproža vprašanje, kako sta ti dve različni perspektivi nastali in ali bosta kar naprej medsebojno sprti.

SODOBNOST IN PREHOD V DRUŽBO TVEGANJA

Beck svoje delo označuje kot "empirično usmerjeno projekтивно družbeno teorijo" (Beck, 1986: 13), katere namen je pojasniti pomen konceptov postmoderne oz. pozne moderne. Po njegovem mnenju je koncept "refleksivne moderne" primernejši za dojetje pomena procesov družbene spremembe, na katere se nanaša. V analiziranju in pojasnjevanju spremembe od preproste modernizacije se Beck osredotoča na dva procesa spremembe, ki sta po njegovem mnenju najpomembnejša: proces individualizacije in prevlada družbe tveganja. Obe temi sta obdelani v posebnih poglavjih njegovega dela in med njima je bolj malo povezav. Koncept individualizacije je obdelan pred ozadjem transformacije glavnih institucij sodobne družbe in o njem je razprava v zvezi s spreminjanjem razredne strukture, družinske strukture, šolanja itd.⁵ Poglavja o družbi tveganja so za ekološke sociologe vsekakor najpomembnejša in zaradi tega razloga se bova osredotočila na ta del Beckovega razmišljanja.

Ključnega pomena v Beckovi analizi družbe tveganja je ideja, da je po katastrofi v Černobilu prišlo do "antropološkega šoka", po katerem je večina prebivalstva zahodnih industrializiranih družb spremenila svoje dojetje tehnološkega razvoja (Beck, 1987). Medtem ko so materialne potrebe večine ljudi v zahodnih družbah zadovoljene, sta se tveganje in nevarnost samouničenja človeštva silno povečala. Tradicionalni distribucijski konflikti in problemi so postali manj pomembni⁶, pomembnejši so postali problemi proizvodnje, definiranja in distribucije tveganja. V industrijskih družbah je bilo osrednje vprašanje legitimna (neenakopravna) razdelitev družbeno proizvedenega bogastva. V kontekstu nastajajoče družbe tveganja pa postajajo glavna žarišča zaskrbljenosti in prizadevanja problematične posledice tehnološko-ekonomskega razvoja. "Pozitivno" logiko delitve bogastva postopoma prerašča "negativna" logika delitve tveganja. Med distribucijo bogastva in distribucijo tveganja seveda obstaja določeno prekrivanje, ker imajo bogati več priložnosti zmanjševati svojo izpostavljenost tveganjem (z

zasebnimi tehnološkimi ukrepi, s selitvami na varnejša območja in z nakupovanjem dražje zdrave hrane) in ker so jim dostopnejše informacije o tveganju, kar je možno z drugačno vzgojo.⁷ V mednarodnem merilu še posebej obstaja strukturna povezanost med skrajno bedo in skrajnimi tveganji: "Posebno v mednarodnem merilu velja, da nastopata skupaj gmotno pomanjkanje in slepost za tveganje" (Beck, 1986: 55).⁸

Čeprav Beck torej priznava, da obstajajo področja prekrivanja, predvsem trdi, da se s povečevanjem in globaliziranjem tveganj zmanjšujejo, z nastajanjem družbe tveganja pa celo izginjajo možnosti za kompenzacijo tveganja ali pobeg pred njim. Tveganja, ki so sad procesa modernizacije, podirajo obstoječe meje v družbeni ureditvi in odpravljajo razmejitve med posamezniki, skupinami in deželami. V tem smislu lahko rečemo: "Lakota je hierarhična, dim je demokratičen" (Beck, 1986: 48).⁹ Nihče ne more ubežati rizičnosti moderne družbe: "Konec koncev preselitev pomaga prav tako malo kot prehranjevanje z muesliji" (Beck, 1986: 97).¹⁰ Družba tveganja pomeni konec "drugega" (the other) kot družbene kategorije.

VLOGA ZNANOSTI IN TEHNOLOGIJE

Institucije, ki tvorijo temelje moderne, postanejo predmet razprav na prehodu od enostavne k reflektivni modernizaciji. V obravnavi družbe tveganja sta znanost in tehnologijo prikazani kot dva najpomembnejša in najbolj problematična temelja. V fazi "enostavne modernizacije" sta znanost in tehnologija pomenili ključ, ki je odpiral vrata materialne blaginje, iz zadovoljevanja materialnih potreb pa je izvirala njuna družbena legitimnost. Na to legitimnost ob koncu obdobja enostavne modernizacije pritisnejo prvič zato, ker so najhujše materialne potrebe zadovoljene (tako imenovani "Fahrstuhl efekt"), in drugič zato, ker znanost in tehnologija sami pomembno prispevata k ustvarjanju tveganj, ki nastajajo z modernizacijo. Znanost in tehnologija sta na prehodu k reflektivni moderni polovično moderni ustanovi, ki se končno demistificirata. To izziva nove razprave.

V povezavi z družbo tveganja sta znanost in tehnologija polovično moderni ustanovi zato, ker pri iskanju odgovorov na nova vprašanja uporabljata stare ideje, ki niso več uporabne. Stalna uporaba starih idej in neprestana usmerjenost k materialni proizvodnji pripelje do tega, da znanost in tehnologija sami postajata pomemben del problema. Za ilustracijo negativne vloge znanosti jemlje Beck analize tveganja, ki so sprejete v ekološki politiki. Znanost je napredovala od razbijalca tabujev v varuha in ustvarjalca tabujev, ker k družbeno

⁷ *Seveda so tudi drugi opozarjali na odnos med delitvijo bogastva in delitvijo tveganj, npr. Schnailberg et al. (1985).*

⁸ *"Im internationalen Masstab gilt besonders nachdrücklich: Materielles Elend und Risikoblindheit fallen zusammen".*

⁹ *"Not ist hierarchisch, Smog ist demokratisch".*

¹⁰ *"Wegreissen hilft letztlich ebensowenig wie Müsli essen".*

¹¹ *Tehnično kritiko standardov lahko povzamemo v štirih ključnih točkah: 1. nepopoln obseg metode (nikoli ne bodo mogle biti vse snovi pokrite s standardi, ker je preveč vrst snovi); 2. tako imenovani kumulativni in interaktivni učinki so izpuščeni; 3. ko se rezultati poskusov na živalih prenašajo na ljudi, se uporabljajo vprašljive predpostavke; 4. družbeni dejavniki, ki vplivajo na občutljivost ljudi (učinki življenjskega sloga) so izpuščeni.*

¹² *Glej na primer rastočo količino študij o družbeni zgradbi znanosti in tehnologije, npr. Latour (1987), Bijker, Hughes in Pinch (1987) in Callon, Law in Rip (1986).*

¹³ *„Die Entzauberung greift auf den Entzauberer über und verändert damit die Bedingungen der Entzauberung.“*

političnim problemom in konfliktom družbe tveganja pristopa z logiko uvajanja (imisijskih in kvalitativnih) standardov, z analizami tveganja, ki so sicer znanstveno utemeljene, toda ne dajejo odgovorov na nova vprašanja. Še slabše je, saj z zapiranjem v okvire logike uvajanja standardov znanost dejansko deluje kot nekakšen pralni stroj, kot simbolični razkuževalec, kot pomirjevalo, ki umirja najhujše strahove. Ta družbena vloga se ohranja celo, kadar se dokaže, da je racionalnost uvajanja standardov neprimerna za to nalogo. V tem kontekstu se Beck sklicuje na tehnično-znanstvene pomanjkljivosti metodologije za ekološke standarde¹¹ in na neizogibne normativne elemente, ki jih vsebujejo tehnične oziroma znanstvene analize. Ni problem obstoj obeh dejavnikov, temveč dejstvo, da sta označena za znotrajznanstveni zadevi. Beck poudarja, da znanost s svojimi prizadevanji, da bi ohranila metode čiste, v resnici prispeva k zelo obsežnemu onesnaževanju.

Na prehodu v fazo refleksivne modernizacije je družbena vloga znanosti izpostavljena tako pritiskom tako notranjih kot tudi zunanjih dejavnikov. Notranjo kritiko, ki jo razvijajo sociologi in filozofi znanosti glede problematične vloge “pozitivistične” (naravoslovne) znanosti¹², dopolnjuje zunanja, družbena kritika znanosti glede tega, kako se (ne) ukvarja s tveganji. Znanost, ustanova, ki je odčarala tradicionalni sistem verovanja, je na koncu sama odčarana: “Odčaranje vpliva na kategorijo, ki je izvajalec odčaranja in na ta način spreminja pogoje odčaranja” (Beck, 1986: 256).¹³ V kontekstu refleksivne moderne mora znanost poiskati drugačen odnos do politike, do javnosti in/ali do svojega ugleda. Ne zadošča model nerazkritega dvoma, povezanega z odnosom do družbe, ki ga karakterizira samopotrjujoča se avtoriteta.

Nekoliko sva razčlenila Beckovo gledanje na znanost in tehnologijo, ker je po najinem mnenju njegovo kritično vrednotenje družbene vloge znanosti in tehnologije ena ključnih točk, če ne celo jedro njegove celotne analize družbe tveganja. Očitno je tudi, da to, kar v določeni meri velja za njegovo celotno delo, velja toliko bolj za njegovo analizo znanosti in tehnologije: odnos med negativno diagnozo in ponudenimi alternativami je siromašen in včasih napet. Ta del bova končala s kratkim komentarjem o negativni diagnozi in pomanjkanju alternativ.

Beckova neposredna povezava med družbeno vlogo znanosti v fazi enostavne modernizacije na eni strani in med interno organizacijo in značajem znanosti in tehnologije na drugi strani, povzroča, da si je drugačno vlogo znanosti zelo težko predstavljati. Beckova kritika znanosti je zelo podobna tako imenovanim kontraproduktivnim teorijam, ki iščejo vzrok za vse (ekološke) probleme v naravi znanosti in tehnologije namesto na primer v družbenih odnosih, v katerih so se razvili. Če je

družbena vloga (naravoslovnih) znanosti¹⁴ opisana s prisposodbo z velikim pralnim strojem, se preveč lahko pozabi, da je seme družbenega odpora proti tveganjem in ekološkemu onesnaževanju bilo posejano v tej isti znanosti, da "sodobno" ekološko gibanje dobiva največjo moč iz znanstvene argumentacije in/ali iz nasprotne ekspertize ter da znanost in tehnologija igrata ključno vlogo v prehodu k čistejši proizvodnji in porabi. Če ima znanost v povezavi s političnim kontekstom, v katerem je znanje razvito in uporabljano, to družbeno vlogo, iz tega izhaja, da je kot alternativo potrebno raziskovati druge poti. Kjer Beckovi predlogi vodijo v smeri drugačne notranje organizacije in metode znanosti (interdisciplinarna, drugačen odnos do znanstvene in družbene racionalnosti in podobno), smo še zmeraj soočeni z odprtim vprašanjem, do kod so te notranje spremembe potrebne, da bi znanost in tehnologija pozitivno prispevali k obvladovanju problemov okolja.

Enostranski poudarek, ki ga Beck daje družbeni vlogi znanosti in tehnologije v urejanju tveganj, pomeni, da obstaja nevarnost, da se pri razlagi njegovega dela zgrešijo vzpodbudni in osvežujoči vpogledi v spremenjeno vlogo znanosti in tehnologije. Beck dokazuje, da imata znanost in tehnologija ključno vlogo v družbeni organizaciji dojemanja tveganj tudi v fazi reflektivne sodobnosti. Z znanostjo, ki sama postaja bolj kritično razmišljajoča, in s spremembami v odnosih med znanostjo in družbo, nastajajo številni problemi, ki jih ni več mogoče reševati z uporabo modelov iz obdobja enostavne modernizacije. Eden od problemov, ki jim Beck upravičeno posveča precej pozornosti, je odnos med znanostjo in dojetjem tveganja pri nestrokovnjakih. To je problem, ki res zasluži posebno razčlenitev.

DOJEMANJE TVEGANJA IN ANKSIJZNOSTI

Antropološki šok, ki ga je povzročila katastrofa v Černobilu, ni zgolj posledica dejstva, da se kljub vsemu dogajajo nesreče, ki jih strokovnjaki uvrščajo v kategorijo "malo verjetnih" in imajo očitno "velike posledice". Do šoka je prišlo tudi zaradi nenadne in intenzivne izkušnje obsežne skupine prebivalcev, ki so spoznali, da so glede ocene položaja popolnoma odvisni od strokovnjakov. Sevanja ni moč videti. Ne srbi in ne smrdi. Nestrokovnjaki niso mogli uporabiti svojih čutil, ki so sicer najpomembnejši instrument v organizaciji dojemanja nevarnosti. Odpadki običajno smrdijo in dim draži oči in pljuča, toda sevanja, dioksina v materinem mleku in tanjšanja ozonskega plašča ali učinka tople grede nestrokovnjak ne more odkriti. Torej obstaja pomembna kategorija tveganj in problemov oko-

¹⁴ V svoji analizi problematične vloge znanosti in tehnologije v pogojih družbe tveganja Beck razpravlja skoraj izključno o naravoslovnih znanostih. Z družbenimi znanostmi opravi na kratko, medtem ko jim je v Giddensovem delu dodeljena osrednja vloga.

lja, za katere navadni državljani nimajo čutilnega opozorilnega sistema. Po Beckovem mnenju je do antropološkega šoka prišlo predvsem zaradi naraščajoče zavesti, da "nihče od nas ni tako slep za nevarnosti kot tisti, ki še naprej verjamejo svojim očem" (Beck, 1986). Ta diskvalifikacija čutil je povzročila, da so prebivalci postali odvisni od strokovnjakov v znanstvenih in političnih krogih, ki pa so dobili ključno vlogo kot posredniki v družbenem procesu zaznavanja, doživljanja in ocenjevanja nevarnosti. Celotna zavest o vsakdanjih tveganjih je po Beckovem mnenju postala znanstvena zavest.

Toda v obdobju refleksivne moderne se izkaže, da znanost ni več sposobna zagotoviti varnosti, ki jo ljudje potrebujejo, za zmanjšanje svojih bojzani in strahov. Znanost ni več razsodnica, ki prepričljivo razlikuje med racionalnimi in iracionalnimi strahovi. Prehod v refleksivno moderno in demistifikacija znanosti pomenita tudi institucionalizacijo dvoma. V družbi, v kateri, po Becku, "zavest opredeljuje bit", institucionalizacija dvoma pomeni, da so nestrokovnjaki obremenjeni s stalnim strahom in ogroženostjo.

In končno, pri ljudeh je nastala nova dimenzija dojemanja tveganj, in sicer tam, kjer se jim po splošnem prepričanju ne da izogniti. V družbi, v kateri nove (mega)nevarnosti ni več mogoče obdržati v mejah razreda ali regije, postane skoraj povsem neustrezen družbenopsihološki pristop, ki se osredotoča na vprašanje, ali ljudje poznajo tveganja in ali imajo svoje izbire o tem, kako se jim izogniti. Tveganja so vedno tu; ne da se jim izogniti in vsakdo je zaradi njih v skrbeh, saj so del "rizičnega značaja moderne". Vsakdo mora jesti, piti in dihati; torej je vsakdo izpostavljen tveganjem.

Beckov sociološki prispevek k razpravi o spreminjajočem se dojemanju in zavesti o tveganjih v obdobju refleksivne sodobnosti je spodbuden in prepričljiv. Elementi, o katerih razpravlja Beck, so tudi v Giddensovi analizi refleksivne (= pozne) moderne, kot bomo videli v 5. poglavju. Specifičen element v Beckovi analizi pa je njegovo izenačevanje "refleksivne moderne" z apokaliptično družbo tveganja. Njegova projektivna teorija družbe nudi sliko o družbi, v kateri ima vodilno vlogo strah, ki jo na vseh ravneh tudi vodi. Ko logika porazdelitve tveganja postane prevladujoča logika, tedaj sta nemir in bojazen stalna, neznosna in sta vsepovsod, ne samo na ravni posameznikov, temveč prav tako tudi na ravni družbenih gibanj in politike. Na kratko bova opisala vsako od teh treh ravni Beckove slike družbe tveganja kot družbe bojzani in nemira.

Tveganja prežemajo vsak vidik vsakdanjega življenja. Izražena so kot nevidni, slepi potniki v naši dnevni porabi in so postala neločljiva pri zadovoljevanju temeljnih potreb sodobnega človeka. Tveganja so v tako rutinskih navadah, kot

so pitje čaja ali kave, notranja dekoracija, kuhanje hrane, pitje vode in podobno. Najnovejša znanstvena odkritja vedno znova dokazujejo, da se fantom tveganja lahko pojavi kjerkoli: vaša nova kuhinja vsebuje formaldehid, (materino) mleko je onesnaženo, vodi za pitje ne morete zaupati, seznam se lahko nadaljuje brez konca. Ko so tveganja vsepovsod in ko se jim ni mogoče izogniti, se je z njimi skoraj nemogoče spopasti aktivno, kritično pristopom. V tej zvezi Beck govori o vprašanju srednjeveškega razmišljanja o usojenosti dogodkov in življenja. Toda ko se ljudje rešijo fatalizma, lahko npr. postanejo privrženci gibanja za ohranitev okolja. Hitro širjenje ekogibanja v Nemčiji v sedemdesetih letih Beck označuje kot "nemški angst-wunder" (analogija z gospodarskim čudežem – "Wirtschaftswunder; ur. op.): to je zunanja projekcija notranjih strahov in bojazni srednjega razreda, ki je široko izobražen in se zato zaveda tveganj.¹⁵ Beck meni, da so precej skromne možnosti, da bi to družbeno gibanje zaustavilo družbo tveganja. Prihod družbe tveganja opisuje kot nepovratni proces degeneracije, ki bo pripeljal do političnih razmer, primerljivih z izrednim stanjem. Centralna vlada si bo prilastila oblast nad vse večjim delom vsakdanjega življenja. "Družba tveganja se nagiba k legitimnemu totalitarizmu, utemeljenemu z obrambo proti nevarnostim" (Beck, 1986: 106).¹⁶ Beck se sprašuje, ali bo v družbi tveganja, v družbi strahu sploh še kaj prostora za politiko. Kako more biti družbeno gibanje hkrati zgodovinski subjekt in sredstvo za spremembo, če je njegov osnovni namen, kako se izogniti strahu in bojaznim, ali vsaj, kako jih zmanjšati? Ali strah in bojazen ne bosta vodila v ekstremizem, fatalizem in iracionalnost namesto v koordinirano, racionalno politično gibanje, usmerjeno k spremembi družbe?

Po najinem mnenju je jasno, da bo težko – tako dobesedno kot v prenesenem pomenu – živeti s tem delom Beckove analize, z njegovimi empiričnimi projekcijami družbe tveganja. Glavni razlog za to je, da so v Beckovem delu napačno enako obravnavane v eni sami apokaliptični perspektivi vse vrste tveganj modernizacije in vse pojavne oblike problemov okolja.

Prevedla Melita Rogelj

Arthur P. J. Mol (1960) in **Gert Spaargaren** (1954) sta študirala okoljske znanosti na Univerzi za poljedelstvo v Wageningu (Nizozemska), kjer sta tudi opravila magisterija in od leta 1987 v okviru Oddelka za sociologijo intenzivno sodelujeta na razvoju teorije ekološke modernizacije, ki je tudi predmet njenih doktorskih nalog. Rezultat tega sodelovanja so tudi številni

¹⁵ *Ena redkih priložnosti, ko je vzpostavljena zveza med Beckovim delom o individualizaciji in delom o družbi tveganja, je tedaj, ko poskuša pojasniti ta "angst-wunder". Srednji razredi so najbolj individualizirani, so "institucionalni brezdomci" in največ vedo o tveganjih. O tem medsebojnem odnosu med ogroženostjo, ki jo čutijo srednji razredi kot rezultatom hitrih družbenih sprememb na eni strani in širjenjem ekološkega gibanja na drugi je zelo zgodaj, že leta 1972, izrecno razpravljal E. W. Hofstee (Hofstee, 1972).*

¹⁶ *"Die Risikogesellschaft enthält eine Tendenz zu einen legitimen Totalitarismus der Gefahrenabwehr".*

članki okolju in tehnologiji, nacionalni in mednarodni ekološki politiki, nizozemski sociologiji okolja in teoretični sociologiji, ki sta jih objavila bodisi kot posameznika bodisi skupaj. Sta pridružena urednika revije *Society and Natural Resources*. V zadnjem času se Spaargaren ukvarja predvsem s teorijami akterjev in življenskih stilov v sociologiji okolja, Mol pa je leta 1993 kot sourednik objavil knjigo *European Integration and Environmental Policy*.

LITERATURA

- RADHAM, R.J. (1986), *Theories of Industrial Society*, London: Croom Helm.
- BECK, U. (1986), *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*, Frankfurt: Suhrkamp (Risk-society. On the way towards an other modernity).
- BECK, U. (1987), "The Anthropological Shock: Chernobyl and the Contours of the Risk Society" *Berkely Journal of Sociology* 32.
- BECK, U. (1988), *Gegengifte. Die organisierte Unverantwortlichkeit*, Frankfurt: Suhrkamp (Antidote. The organized unresponsibility).
- BECK, U. (1992(1989)), "From Industrial Society to the Risk Society: Questions of Survival, Social Structure and Ecological Enlightenment", *Theory, Culture & Society* 9, str. 97-123.
- BECK, U. (1992), "How Modern is Modern Society?," *Theory, Culture and Society* 9, str. 163-169.
- BRADBURY, J.A. (1989), "The Policy Implications of Differing Concepts of Risk", *Science, Technology and Human Values*, 14, str. 380-199.
- BRESSERS, H.Th.A. (1988), "Effluent charges can work: the case of the Dutch water quality policy". V F.J. Dietz and W.J.M. Heijman (ur.), *Environmental policy in a market economy*, Wageningen: Pudoc.
- BROWN, J. (ur.) (1989), *Environmental Threat: Perception, Analysis and Management*, London/New York: Belhaven.
- BUTTEL, F.H., A.P. HAWKINS and A.G. POWER (1990), "From limits to growth to global change. Constraints and contradictions in the evolution of environmental science and ideology", *Global environmental change*, december 1990, str. 57-66.
- BUTTEL, F.H. and P.J. TAYLOR (1992), "Environmental Sociology and Global environmental Change: A Critical Assessment", Paper presented at the ISA conference Current Developments in Environmental Sociology, Woudschoten, the Netherlands, June 1992.
- BIJKER, W., T.P. HUGHES and T. PINCH (ur.) (1987), *The social Construction of Technological Systems. New Directions in the Sociology and History of Technology*. Cambridge (Mass): MIT Press.
- CALLON, M., J. LAW and A. RIP (ur.) (1986), *Mapping the Dynamic of Science and Technology*, London: Macmillan.
- Department for the Environment (1989), *National Environmental Policy Plan*, Den Haag: SDU.
- DIELEMAN, H. et al. (1991), *Kiezen voor preventie is winnen. Naar een preventief beleid van bedrijf en overheid*, Den Haag: NOTA (Choosing for prevention is gaining. Towards an preventive policy of enterprise and administration).
- DIETZ, T., R.S. FREY and G. ROSA (1992), "Risk, technology and society". V R.E. Dunlap and W. Michelson (ur.), *Handbook of environmental sociology*, Westport, CT: Greenwood Press.

- DOUGLAS, M. (1986), **Risk Acceptability According to the Social Sciences**, London: Routledge & Kegan Paul.
- DOUGLAS, M. and A. WILDAVSKY (1982), **Risk and Culture. The Selection of Technological and Environmental Dangers**, Berkeley (CA): University of California Press.
- DRYZEK, J.S. (1987), **Rational Ecology. Environment and Political Economy**, Oxford/New York: Basil Blackwell.
- ENZESBERGER, H.M. (1974 (1973)), "A critique of political ecology", **New Left Review**, 84, str. 3-32.
- FEENBERG, A. (1979), "Beyond the politics of survival", **Theory and Society** 7, str. 319-360.
- FISCHHOFF, B., S. LICHTENSTEIN, P. SLOVIC, S.L. DERBY and R.L. KEENEY (1981), **Acceptable Risk**, New York: Cambridge University Press.
- GIDDENS, A. (1973) **Class Structure of Advanced Society**, London: Hutchinson.
- GIDDENS, A. (1984), **The Constitution of Society. Outline of a Theory of Structuration**, Cambridge: Polity Press.
- GIDDENS, A. (1990), **The Consequences of Modernity**, Cambridge: Polity Press.
- GIDDENS, A. (1991), **Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age**, Cambridge: Polity Press.
- HOFSTEE, E.W. (1972), **Milieubederf en milieubeheer als maatschappelijke verschijnselen**, Amsterdam: Noord-Hollandse Uitgevers Maatschappij (Environmental deterioration and environmental management as social phenomena).
- HOGENBOOM, J. (1992), "Risico-ervaring moet het onderspit delven. Gekwantificeerd risico geeft onvolledig beeld", **Wetenschap en Samenleving**, 44, 2, str. 6-11 (Risk perception late defeat. Quantified risks provide incomplete information).
- HUBER, J. (1982), **Die verlorene Unschuld der Ökologie. Neue Technologien und superindustrielle Entwicklung**, Frankfurt am Main: Fisher (The lost innocence of ecology. New technologies and superindustrialized development).
- HUBER, J. (1985), **Die Regenbogengesellschaft. Ökologie und Sozialpolitik**, Frankfurt am Main: Fisher (The Rainbow Society. Ecology and social politics).
- HUBER, J. (1991), **Umwelt Unternehmen. Weichenstellungen für eine ökologische Marktwirtschaft**, Frankfurt am Main: Fisher (Enterprizing the environment. Propositions on an ecological market economy).
- JÄNICKE, M. (1988), "Ökologische Modernisierung. Optionen und Restriktionen präventiver Umweltpolitik" (Ecological modernisation. Options and restrictions of preventive environmental policy). V U.E. Simonis (ur.), **Präventive umweltpolitik** (Preventive environmental policy), Frankfurt am Main: Campus.
- JOAS, H. (1988), "Das Risiko der Gegenwartsdiagnose", **Soziologische Revue** 11, str. 1-6 (The risk of future diagnosis).
- LATOUR, B. (1987), **Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers through Society**, Milton Keynes: Open University Press.
- McKIBBEN, B. (1989), **The End of Nature**, New York: Random House.
- MISA, T.J. and S. WASTAWY ELBAZ (1991), "Technological Risk and Society: the interdisciplinary literature". V F. Ferré (ur.), **Technology and Politics**, Volume 11 of Research in Philosophy and Technology, JAI Press, str. 301-386.
- MOL, A.P.J., G. SPAARGAREN and A. KLAPWIJK (ur.) (1991), **Technology en Milieubeheer. Tussen sanering en ecologische modernisering**, Den Haag: SDU (Technology and environmental management. Between end-of-pipe and ecological modernization).

- MOUTERS, Q.J. et al. (1987), **Anthony Giddens, een kennismaking met de structuratietheorie**, Wageningen: Department of Sociology Wageningen Agricultural University (Anthony Giddens, as introduction to the theory of structuration).
- OPSCHOOR, J.B. (1987), **Duurzaamheid en verandering: over ecologische inpasbaarheid van economische ontwikkelingen**, Inaugural Lecture, Free University of Amsterdam (Sustainability and change: on ecological limits of economic developments).
- OPSCHOOR, J.B. (1992), "Sustainable Development, the Economic Process and Economic Analysis". V J.B. Opschoor (ur.), **Environment, economy and sustainable development**, Amsterdam: Wolters-Noordhoff, str. 25-52.
- PAPPER, D. (1984) **The Roots of Modern Environmentalism**, London: Croom Helm.
- PERROW, C. (1984), **Normal Accidents, Living with High Risk Technologies**, New York: Basic Books.
- RIP, A. (1986), "Chemistation en gevarencultuur", **Wetenschap en Samenleving**, 38 (Chemistation and the culture of dangers).
- SAYER, A. (1984), **Method in Social Science. A realist approach**, London etc.: Hutchinson.
- SCHNAIBERG, A., N. WATTS and K. ZIMMERMANN (ur.) (1986), **Distributional Conflicts in Environmental Resources Policy**, Hants (GB): Gower.
- SCHWARZ, M. and M. THOMPSON (1990), **Divided We Stand. Redefining Politics, technology and Social Choice**, New York etc.: Harvester Wheatsheaf.
- SIMONIS, U.E. (1989), "Ecological modernisation of industrial society: three strategic elements", **International Social Science Journal**, 121, str. 347-361.
- SLOVIC, P. (1987), "Perception of Risk", **Science**, 236, str. 280-285.
- SPAARGAREN, G. (1987), "Environment and Society: Environmental sociology in the Netherlands", **The Netherlands' Journal of Sociology**, 23, no. 1, str. 54-72.
- SPAARGAREN, G. en A.P.J. MOL (1991), "Ecologie, technologie en sociale Verandering. Naar een ecologisch meer rationele vorm van produktie en consumptie". V A.P.J. Mol, G. Spaargaren en A. Klapwijk (ur.), op cit., str. 185-208 (Ecology, technology and social change. Towards a more ecologically rational form of production and consumption).
- SPAARGAREN, G. and A.P.J. MOL (1992), "Sociology, environment and modernity. Towards a theory of ecological modernization", **Society and Natural Resources**, vol. 5, no. 4, str. 323-344.
- SWAAN, A. de, (1989), **In care of the state. Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era**, Cambridge: Polity Press.
- TELLEGEN, E. (1983), **De milieubeweging**, Utrecht/Antwerpen: Het Spectrum (The environmental movement).
- WEALE, A. (1993), "Ecological Modernisation and the Integration of European Environmental Policy". V J.D. Liefferink, P. Lowe and A.P.J. Mol (ur.), **European Integration and Environmental Policy**, London: Belhaven.
- VELEMA, W., F. BOER and T. VERHEUL (1989), "Is ons drinkwater nog te vertrouwen? Aardappelen koken in Spa blauw", **Intermediar** 25, no. 8, str. 21-25 (Is our drinking water still safe? Cooking potatoes in mineral water from bottles).
- WILDAWSKY, A. and K. DAKE (1990), "Theories of Risk Perception: Who Fears What and Why?", **Daedalus**, 119, str. 41-60.
- WYNNNE, B. (1987), **Risk Management and Hazardous Waste. Implementation and the Dialectics of Credibility**, Berlin etc.: Springer Verlag.